

CZUCH GÁBOR

TRINGLI ISTVÁN: SÁTORALJAÚJHELY. MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 2.

Budapest, 2011.

Az európai várostörténet-írás jelenleg két átfogó nemzetközi szervezettel is rendelkezik. A fiatalabbik, a European Association for Urban History (EAUH – www.eauh.eu) 1989-ben jött létre, hogy közös, multidiszciplináris fórumot kínáljon a történészek mellett mindazon tudományterületek képviselőinek is, akik a várostörténet legkülönbözőbb aspektusaival foglalkoznak. Az EAUH fő tevékenysége a kétévente valamely európai városban megrendezett nagyszabású konferenciák lebonyolítása; a legutóbbi 2012-ben Prágában volt, 2014-ben pedig Lisszabon lesz a házigazda (a szervezet sorrendben harmadik konferenciájára Budapesten került sor 1996-ban). A másik, régebbi szervezet, az International Commission for History of Towns (www.historiaurbium.org) még 1955-ben alakult, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság tizedik, római kongresszusán. Ez utóbbi kezdeményezése, hogy az európai városokról egységes szempontok alapján készüljenek várostörténeti atlaszok, amivel a lokális kutatásokon túl az európai léptékű összehasonlító vizsgálatokat kívánja elősegíteni. E program sikerét jelzi, hogy a szervezet legfrissebb kimutatása szerint 2013-ig 18 ország összesen 503 városának (igaz, meglehetősen eltérő terjedelmű és részletességű) atlasza jelent meg,¹ köztük immár a 2010-ben kiadott soproni, majd az egy évvel később megjelent, Sátoraljaújhegyről készült munka. A Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat munkálatait kezdetben Kubinyi András irányította, majd halála után Szende Katalin vette át ezt a feladatot. A kiadványsorozat szerkesztését Szende Katalin és Tringli István végzi. A soproni atlasz kollektív munkában született, amelyben Szende Katalin szerzőként is komoly részt vállalt, míg a Sátoraljaújhegyről készült kötet a sorozat másik szerkesztője, Tringli István kutatásainak eredménye.

1 A programhoz csatlakozott országok: Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Horvátország, Írország, Izland, Lengyelország, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Románia, Svájc, Svédország. A magyar atlaszok hátsó borítóján látható térkép egyébként feltünteti azokat a közép-európai városokat, amelyekről jelenleg már rendelkezésre áll történeti atlasz. A szervezetről, illetve a várostörténeti atlaszok programjáról lásd az ICHT fent jelzett honlapját.

A Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat szerkesztői első lépésben négy város: Buda, Kecskemét, Sátoraljaújhely és Sopron atlaszának összeállítását tűzték ki célul.² A városok kiválasztása szerencsés, e települések a magyarországi városfejlődés különböző típusait testesítik meg: két kiemelkedően fontos szabad királyi városunk mellett egy alföldi, jellegzetesen állattartó, illetve a síkság és a hegyvidék találkozásánál kialakult, jellemzően bortermelő mezőváros. Pontosabban Sátoraljaújhely, amelynek 1261-ben kiadott privilégiuma az egyik legkorábbi magyarországi városi kiváltságlevél, kezdetben királyi szabad városnak számított széleskörű kiváltságokkal, ami a későbbi szabad királyi várossá fejlődés lehetőségét is magában hordozta. Erre utal, hogy a 14. század második felében az okleveles gyakorlatban a város elnevezése *civitas* volt. Az uralkodó azonban a pataki uradalmat, amelyhez Újhely is tartozott, a 14. század végén eladományozta a Perényieknek. Ettől kezdve a város kisebb megszakításokkal egészen 1848-ig magánföldesúri birtok volt, és bár – ahogy erre Tringli István rámutat – a város önelnevezésében még a 15. század első harmadáig a *civitast* használták, a külső okleveles gyakorlatban az adományozást követően már *oppidum*ként szerepelt. A városok kiválasztását továbbá természetesen a rendelkezésre álló források is befolyásolhatták. Tringli István közlése szerint pedig a magyarországi mezővárosok közül talán Sátoraljaújhelyről maradt fent a leggazdagabb levéltári anyag, amelyet egyébként a szerző maximálisan ki is használt.

A sátoraljaújhelyi atlasz – a nemzetközi előírásokkal összhangban – lényegében a sopronihoz hasonló szerkezetet követ. Így a kiadvány egy szöveges és egy grafikai anyagot tartalmazó nagyobb egységből áll. A szövegeset egyrészt a Sátoraljaújhely város történeti helyrajza című tanulmány, másrészt a Történeti topográfia adattár című rész alkotja. Ehhez az egységhez tartozik a tanulmány részletes angol nyelvű összefoglalása is (az adattár esetében ugyanakkor csupán a tematikus egységek címei jelennek meg angol fordításban).

A grafikai anyag három betűvel jelzett sorozatra oszlik. Az „A” jelzésű sorozatban általános, a várost és környékét különböző időmetszetekben ábrázoló térképeket találunk: itt szerepel a város első kataszteri felmérésen alapuló, 1866-ból származó térképe, mint alaptérkép, a nemzetközi előírásoknak megfelelő 1:2500-as méretarányban, vagyis a település legrégebbi, részletes és megbízható térképes ábrázolása. Szintén a nemzetközi előírásoknak megfelelően kötelező elem a város környékét ábrázoló egyik legkorábbi pontos térkép, amely az első és második katonai felmérés térképeivel azonos. A „B” sorozat

2 Tudomásunk szerint Buda és Kecskemét történeti atlasza lényegében kiadásra kész állapotban van, és készül további hat város atlasza. Ld. erről Szende Katalin írását az *Urbs. Magyar Várostörténeti évkönyv* jelen számában (A Szerk.).

szerkesztett tematikus térképekből, míg a „C” az egyes városrészekről készült korabeli tervrajzok reprodukciójából, illetve látképekből áll.

Miként arra már utaltunk, a soproni atlasszal ellentétben, amely többszerzős vállalkozás eredménye, a sátoraljaújhelyi kidolgozásában Tringli Istvánnak nem volt társa. Nyilván ez az oka annak, hogy míg a soproni egészen napjainkig elmege, a sátoraljaújhelyi elemzés – noha tartalmaz utalásokat a huszadik századra vonatkozóan is, és nem hiányzik belőle a későbbi viszonyokat bemutató ábrázolás sem (a már említett „A” térképsorozatban például 1886-ra, 1901-re, 1938-ra és 1968-ra vonatkozó térképeket, illetve egy a városról 2005-ben készült légi felvételt is találunk) – felső korszakhatára 1866, az első kataszteri térkép elkészültének éve. A későbbi korszak feldolgozása tehát még a megfelelő kutató(k)ra vár, aki(k)nek azonban mindenképpen nagy segítséget fog jelenteni, hogy a Tringli István által kitaposott ösvényen haladhat(nak) tovább. Mivel 1920-ban Sátoraljaújhely területét kettévágta a trianoni határ (a csehszlovák kormány igényt tartott a Kárpátalja irányába tartó vasúti elágazásra és környékére), a történeti atlasz kiegészítése a 20. századi viszonyokkal, Sátoraljaújhely és Slovenské Nové Mesto együttes elemzése egy közös, szlovák–magyar kutatási program tárgya is lehetne.

A Nemzetközi Várostörténeti Bizottság a történeti városatlászok tartalmának csak a minimumát határozta meg, így a várost és környékét ábrázoló első kataszteri térképen túl az egyes atlászok kidolgozóira bízta, hogy milyen további tematikus térképeket készítenek. A sátoraljaújhelyi forrásanyag, illetve a város történetének szakirodalmi feldolgozottsága alapján négy ilyen térkép elkészítésére nyílt lehetőség („B” jelű sorozat). Ezek közül három a középkor végi, a 17. század végi, és az 1780-as állapotokat ábrázolja, nyilván a rendelkezésre álló információk függvényében eltérő részletességgel. Míg a két korábbi időszakot bemutató íveken az utcák, a piac és a vásártér mellett a templomok és malmok is szerepelnek – illetve a 17. század végi ezeken túl még az 1654-ben Lórántffy Zsuzsanna által építtetett kastélyt, az ispotályt és a temetőket is mutatja –, a 18. század végi térképen mindezeket túl az épületek anyagára (kő- vagy téglalapúlet, faépítmények) vonatkozó információ is megjelenik. A forrásadottságok ezeken túl a díszkertek, zöldséges- és gyümölcsöskertek, illetve a város határába eső rétek, legelők és szántók ábrázolását is lehetővé tették. E szépen kidolgozott, információban gazdag térkép a „B” sorozat többi tagjához hasonlóan a szürke különböző árnyalataival jelöli az egyes elemeket, ami néhol megnehezíti az azonosítást, itt talán jobb lett volna több színt használni. Sajnálatosnak tartom azt is, hogy bár a térképek és ábrák címe angolul is olvasható, a jelmagyarázat fordítása éppen ennél a térképnél elmaradt, miközben az 1866-os kataszteri térképen ott szerepel. Mindehhez azonban rögtön hozzá kell tenni, hogy a sátoraljaújhelyi atlasz a *Szép magyar térkép 2011.* pályázaton

méltán kapott első díjat – ami egyben Nagy Bélának, az MTA BTK Történettudományi Intézet munkatársának az atlasz térképeinek kidolgozásában végzett munkáját is dicséri. Végül, a negyedik tematikus térképen a kora újkori városi szereket láthatjuk. Szernek a „város nagy részétől eltérő birtoklású területeket nevezték” (24. p.), a két legfontosabb a Borsiszer és a Barátszer volt. Az előbbi onnan kapta nevét, hogy ezt a város déli részén fekvő területet nem Sárospatakról, hanem a Borsi kastélyból igazgatták, míg az utóbbi a szinte már a város alapításakor itt megtelepedő pálos rend földje volt.

A várostörténeti atlasznak szintén kötelezően előírt eleme a város topográfiajának alakulását bemutató, illetve a térképeket kísérő történeti kommentár. Tringli István azonban jóval nagyobb munkát végzett annál, mint ami a nemzetközi elvárásokban megfogalmazódik. A Sátoraljaújhely város történeti helyrajza című elemzés a város területének, fekvésének és környékének általános földrajzi bemutatását követően kronologikus rendben, három nagyobb egységben (az alapítástól 1526-ig, 1526–1711 között, 1711–1867 között) tekinti át – ahogy a szerző nevezi – Sátoraljaújhely településtörténetét, amit három tematikus fejezet követ Topográfiai leírás, A város külterületei és Gazdaság címmel. Érdekes azonban felidézni néhány nagyobb alfejezet címét is: 2.3. Az 1261-es kiváltságlevél (7–9. p.);³ 2.4. Mezőváros, vár és uradalom 1526-ig (9–12. p.); 2.5. Egyházi intézmények a reformáció előtt (12–16. p.); 3.2. A város a mohácsi vész után (17–18. p.); 4.3. Városigazgatás az újkorban (21–22. p.); 4.4. Nemzetiségek (22. p.); 5.1. A hagyományos térszemlélet (22–23. p.); 5.4. Az utcák (25–28. p.); 6.1. Szántók, rétek (32–33. p.); 7.3. A vásárok (35–36. p.). Úgy vélem, a például választott alfejezetek felsorolásából jól látható a szerző szándéka. Nem egyszerűen arra vállalkozott, hogy részletes magyarázatokat fűzzön a térképekhez, és nem korlátozta munkáját szigorúan a város topográfiajának történetére sem. Miközben természetesen ez utóbbi kitüntetett szerepet kap az egyes városrészek, az utcák, a telkek és a házak, épülettípusok, illetve a városhoz tartozó külterületek részletes ismertetésével, a munka kitér a város jogviszonyainak, az uradalomhoz, a földesúrhoz fűződő kapcsolatainak bemutatására csakúgy, mint a városigazgatás vagy az egyházi intézmények elemzésére, és nem utolsósorban a népesség összetételének és a városi gazdálkodás jellemzőinek vizsgálatára is. Ezt a sokrétű érdeklődést tükrözi egyébként az elemzéshez szervesen illeszkedő, azt kiegészítő történeti topográfiai adattár is, amely a várostopográfia meghatározó elemeit veszi sorra tematikus bontásban,

3 A fejezet oldalszámmal jelzett terjedelméhez azt is tudni kell, hogy a kiadvány a kötelezően megszabott térképméret következtében A/3-as méretű, és a szöveges rész kéthasábos tördelésű! Az alfejezetek címei előtt a kötetben szereplő sorszámozást e felsorolásnál a jobb áttekinthetőség érdekében közlöm.

de ahol az utcákra, a különböző középületekre, a város természeti környezetére és gazdaságilag hasznosított területeire vonatkozó adatok mellett például a népességszám alakulására, vagy a város jogállására, kiváltságaira, birtokosaira vonatkozóan is találunk információkat. Végül nem szabad említés nélkül hagyni azt sem, hogy a szöveges rész igen gazdagon illusztrált: egy Sátoraljaújhely környékéről 1912-ben készült térkép mellett a városról fennmaradt ábrázolásokat, a 18–19. századból származó házalaprajzokat, utcákat, egyes házakat megjelenítő metszeteket és fotókat tartalmaz (a felvételek jelentős részét maga a szerző készítette). A Sátoraljaújhely város történeti helyrajza című elemzés és a Történeti topográfiai adattár együttesen tehát lényegében egy sajátos szempontból megírt kiváló kismonográfiát alkot. A szerző a politikai, társadalmi és gazdasági viszonyokat a városi tér alakulásának függvényében vizsgálja, más-ként fogalmazva a város térbeliségének középpontba állításával vázolja fel Sátoraljaújhely történelmét a kezdetektől a 19. század közepéig.

A Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat első kötetének szakmai színvonala, minősége igen magasra tette a mércét, de egyértelműen kijelenthető, hogy a sátoraljaújhelyi atlasz méltó követője a soproninak. A kettő között vannak természetesen eltérések, de nincs különbség abban, hogy a sátoraljaújhelyi atlasz mind tudományos tartalmát, mind kivitelezését tekintve kiemelkedő munka.